

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK SÖZLÜ DESTANLARINDA İSLAMİ ESINTILER

AUTHORS: Nabi KOBOTARIAN AZEROGLU

PAGES: 43-48

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/760003>

TÜRK SÖZLÜ DESTANLARINDA İSLAMÎ ESİNTİLER*

Dr. Karl Reichl

Çeviren: Nabi KOBOTARIAN (Azeroğlu)

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi,
Orcid:0000-0002-0660-6746.

Geliş Tarihi/Received:

30.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:

29.06.2019

e-Yayım/e-Printed:

29.06.2019

Orta Asya'da [Türkistan'da] yaşayan Türk halklarının kültürel dünyasının en önemli hazinelerinden biri sözlü destanlarıdır. Kırgız [Türkeri'nin] Manas'ı, Özbek [Türklerinin] Alpamış destanı, ulusal kültür sembolü ve güçlü milli kimlik halini almıştır. Bunun tanığı 1995 yılında Kırgızistan'da Manas'ın bininci yılı ve 1999 yılında Özbekistan'da Alpamış'ın bininci yıl törenleri olmuştur. Türk destanları temeli din dışı bir yöne sahip olmakla birlikte, birçoğu da dinî etki altında gelişerek İslami bir ruha bürünmüştür.

Geniş bir coğrafyada sürdürülen Türk sözlü destan geleneği zengin çeşitliliğe sahip olan bir gelenektir. Orta Asya'da [Türkistan'da] yaşayan Türk halkları arasında (Türkmenler, Özbekler, Kazaklar, Karakalpaklar, Kırgız, Uygur ve birçok küçük gruplar) çeşitli sözlü destan geleneğine sahipler. Bu yüzden, bazı farklı Türk toplulukları arasındaki ayrıcı değerleri tespit etmek mümkündür. Türk sözlü destanlarını, dinî destanlar ve dinî motiflerin rol oynadığı destanlar olarak iki türe ayırt etmek mümkündür. Birinci dinî kişiler tarafından anlatılan rivayetler, gazinin zaferleri ve Müslüman savaşçıların fetihlerinin kutlandığı türlerdir. Diğeri ise temelde dinî olmayan türdür. Dinî coşkular [motifler] taşıyan bu türde de dinî öğeler büyük rol oynar, fakat bunlar dinî öğelerle [motiflerle] renklendirilmiş destanla da düşünülebilir.

Bir Tacik terimi olan "Cang-nâme" adlı rivayetlerdeki tipler İslami zafer destanları, dini şahsiyetlerin oynadığı destanlardır. (Farsça'dan ceng "savaş" ve nâme "kitap" [yazı] sözcüklerden ortaya çıkmış bir terimdir.) Arap edebiyatında bu üslup "Al-mağâzi" (hamasî), Hz. Muhammed ve onun amcasının oğlu, aynı zamanda damadı olan Ali'nin inanç savaşçılarının başarılarını anlatan ünlü destanlardır. Tarz, temel ve rivayet şekilleriyle bu destanlar "sîre" adıyla Arap roman serüvenlerine ve yiğitlik destanlarına çok benzemektedirler (İbragimov, 1984), (Connelly, 1986).

Mağâzi edebiyat türü, Afrika'nın Sahara bölgesinden Asya merkezine kadar yayılmıştır. Türkiye'de ve Türk dilinin konuşulduğu bölgelerde bu tür destanlar büyük rağbet görmüş benimsenmiştir (Paret, 1930), (Bombaci, 1968). Bu türden en iyi bilinen Seyyid Battal Gazi anlatımları ve Melik Danişment'in kahramanlıkları kitabıdır (Fleischer, 1888), (Ethé, 1871), (Melikoff, 1960). Battal sekizinci yüzyıl başlarında yaşayan Emevî bir general olarak tarihi bir figür olsa da destanda efsanevi olaylar ile on birinci ve on ikinci yüz yıllarda Anadolu'da Araplar, Türkler ve Bizanslar arasında yapılan sınır savaşlarına da değinir. 11. yüzyılda yaşayan Danişment (ölüm: 1104) Anadolu bölgesinde hanedan kurmuştur. Bu destana göre aynı zamanda Gazi, Pers ve Türk mağâzi masallarının büyük kısmında tarihi bir figür olarak yer alan Abû Muslim'in, (755'te suikasta uğramıştır) kara adamları ve Seyyid Battal'ın

bulunan eserlerdir. Bunun üzerinden uyarlanan Rumûz-i Hamza (Hamza'nın Sırları) adında Farsça bir roman, Ceng-nâmeyi Sayyid Battal ve Ceng-nâmeyi Amir Hamza bulunmaktadır ki bu tarzın bir diğer Özbek şeklidir (Glück, 1925). Bu çalışmalar yazılı edebiyat kaynaklarından alınmış olmasına rağmen, kendi tarzları ile sevilmiş popüler sözlü şiir geleneğini içermektedir. Bu tarz anlatma diğer Orta Asya [Türkistan] Türkleri arasında da bulunmaktadır. Yüzyılı aşkın öncesinden, Wilhem Radloff, İslam mefkûresinde olan dini objelerden esinlenmiş altı Kazak hikâye tarzı şiiri yayınlamıştı. (Radloff, 1870). Diğer Türk topluluklarında da dinden esinlenmiş hikâyeler ve destanlar bulunmaktadır. Örneğin sözlü bir destan olan Muhammad Hanafiyye, Türkmen bir destanın kahramanıdır ve ozan Kurt Yakub tarafından yorumlanarak yayınlanmıştır (Ashyrov, 1993).

Ceng-nâme türü sık sık profesyonel destancılar ya da kıssa-hanlar tarafından sunulsa da sözlü bir edebiyat ürününden ziyade yazılı edebiyata aittir. Fakat bu tarzın temsilcileri destan anlatıcısı ozan kategorisine ve böylelikle sözlü şiir sanat alanına da dâhil edilirler. Savaş destanları olarak bu ceng-nâmeler kâfirlere karşı yapılan gazavât ve kutsal savaş sayılan cihat ruhundan ortaya çıkmıştır (Zhirmunsky – Zarifov, 1947), (Mirzeav - Sarimsâgov, 1981). Bu gruptaki en iyi bilinen destan manzum ve mensur olarak Yusuf ile Ahmad'ın destanıdır. Yusuf ile Ahmad, Fazıl Yoldaşoğlu (1872-1955) ve Polkan-Şair (1874-1941) gibi birçok Özbek ozan tarafından ele alınmıştır. Aynı zamanda bu destanın Ergash Cumanbulbuloğlu (1862 - 1937) gibi ozanların dağarcığında da bulunduğunu biliyoruz. Bu destanın değişik varyantlarının Türkmen, Kazak, Karakalpak ve Uygur Türklerinde olduğu da biliniyor (Zhirmunsky – Zarifov, 1947), (Özkan, 1989), (Alymov, 1986). Burada size, Macar Türkolog Hermen Vambéry'in Orta Asya'da [Türkistan] 1863 yılında Harazm varyantında derlenen özetini vereceğim: (Vambéry, 1911).

Yusuf ve Ahmad, Isfahan'ın Türk devleti hâkimi olan Bozoğlan'ın yeğenleridirler. On bin askerden oluşan bir ordunun başına Serdar (General) Aşurbek'i tayin edip Persler savaşılmaktadır. Ünleri ve şöhretleri Türkmenistan'ın başkenti Hive'de Erali Han'ın kulağına yetişir. Erali Han, kızı Gülasl'ı Yusuf ile evlendirir. Ahmad ise başka bir Türk devleti hâkimi olan Nazirbek'in kızı Hatice ile evlenir. İki kardeş başarılarına karşı Hazar ve Hezarasp şehirlerini ödül olarak alırlar.

Bir gün, Yusuf genç Harizm devletine hizmet eden bir adam ile buluşur. Ne yazık ki, bu Mirza Ahmad adındaki adam vatan hainidir. Kâfir Güzel Şah tarafından kardeşleri pusuya düşürmek için gönderilir. Güzel Şah'ın kız kardeşi rüyasında onun iki aslan tarafından hücumu uğradığını görür. Güzel Şah'ın sarayında olan kutsal adam Baba Kamber, bu rüyayı Yusuf ve Ahmed'in saldırısı olarak yorumlamıştı. Dolayısı ile onların saldırısı önlenmeliydi. Güzel Şah, Yusuf ve Ahmad'ı yanına misafir olarak davet etti, ama yolda giderken pusuya düşürülüp esir alındılar. [Yusuf ve Ahmed] Zindanda rüya tabiri yüzünden hapsolan Baba Kamber ile tanışırlar. Zindan zahmetli geçse de Yusuf'a âşık olan zindancının kızı Karagöz bir nebze de olsa onlara yardım ediyordu. Ayrıca Karagöz Müslümandı, bir rüya vesilesiyle İslam dinine girmişti.

Gülasl, Harizm'de, Yusuf ve Ahmad'ı düşmanın elinden kurtarmak için beş turna ile nameleri Yusuf'un bulunduğu zindana uçurdu. Yusuf da aynı kuşlar ile Bozorghan'a kendisini kurtarması için name gönderdi, ancak bir cevap alamadı. Bir gün, Güzel Şah saray şairesi Gökçe ve Yusuf arasında bir yarışma icra etme emri verdi. Yusuf yarışmayı kazanır ve ödül olarak kardeşi Ahmet ile esaretten kurtulur.

Yusuf ile Ahmed, Ahmed'in hanımının tekrar evlenmesini tam engelleyebilecek zamanda Urgenç'e dönerler. Daha sonra bunu Yusuf'un hanımı Gülasl, onu sağ yanağında bulunan doğum izi sayesinde tanıyan kız kardeşi Kaldırkaç ve kör annesiyle olan görüşmeleri takip eder. Yusuf, Baba Kamber tavsiyesiyle Halife dağındaki Duldul'den topladığı tozları annesinin gözlerine sürerek, tekrar görmesini sağlar. Yusuf Khiva'ya han olarak tayin edilir. Ancak, iki kardeş Kâfir Güzel Şah'ı affetmezler. Nerdeyse tüm İslam âleminden oluşan bir ordu ile kâfirlerin üzerine yürürler ve onları hizaya getirirler. Karagöz, fatihleri Misl ahalisine karşı daha yumuşak olmaları için ikna etmeyi başarır. Sefer zindanda bulunan Baba Kambar'ın özgürlüğüne kavuşması ile sonuçlanır ve sona erer.

Güzel Şah ve onu tabi edenler imansızlardır: Tapınaklara özellikle Lât ve Menât putlarına taparlar. Teslim olma şartları esnasında Yusuf, Güzel Şah'a Lât ve Menât putlarını teslim etmesini emreder. Destan defalarca Kürtlerin ve Gürcülerin Müslüman fatihlerine düşman olduklarına değinir, ama genelde, İslam savaşçılara Kızılbaşlar denilmiş. Kızılbaşlar, başlarına taktıkları kızıl sarıktan dolayı "Kızılbaş" ismini taşıyıp çoğunlukla İran bölgesinde bulunan İslami hareketlerdir. Onları aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan'da da bulabiliriz. 1499'da Şah İsmail kendini Kızılbaşların başcısı olarak tanıtmıştır.

İslam kılıcın çalmağa,
Sedha şîr û kaplan gəlsin.

Destanda, Sünnilik ve Şiilikten bahsedilmemiştir. Ceng-nâme yiğitlerinin dini bağlantısı, Yusuf'un, Baba Kamber'e kimliğini zindanda açıkladığında ortaya çıkar:

Düştü mənə cəbr û cəfâ,
Men tilərəm andın səfâ,
Dinim Muhammed Mustafâ,
'Azimdur məzhəbim mənim.

"İmam-ı 'Azam" Ebû Hanife'nin lakabıdır. (Ölüm: 767) İlk ilahiyatçılık ve Sünnilik okulunu kuran en önemli kişidir. Ancak, gaziye etkileyen İslami Sünnilik değildi, daha çok dini emirlerine şevk ettirmesiydi. Çoğu zaman, yiğitlerin kralı Şah-ı Merdân, [Hz. Ali'yi] dördüncü halife Ali'yi hatırlatırdı. Aşurbek, Güzel şah tarafından esarete alınan kardeşlerini kurtarmaya geldiğinde Yusuf'a der ki:

Bu gün bizə ahir zamân,
Aldingda olsam armân.
Himmət bersə Şah-ı Merdân,
Din kılıcın çalmak bizim.

Orta Asya'ya [Türkistan] ait olan Türk destanlarında, Ali ve kırk eren çok büyük bir rol oynar. Fars dilinde yaşlı anlamında pir sözcüğü başta bulunan manevi lidere atfeder. Aynı zamanda da bu sözcük "evliya" anlamına da gelebiliyor. Bu kırk evliya, Özbek Türkçesinde "çihiltən" olarak bilinmektedir. Din ile etkilenen kırk evliya, destanlarda baş evliyalar gibi hareket ederler. Aynı zamanda da "Gizli Evliyalar" adını da taşırlar (gaip erenler). Çünkü normal zamanlarda gözden ıraklar veya gizlidirler ve yalnız onların yardımı gerektiği zaman ortaya çıkarlar (Tokarev, 1980). Çoğu zaman Hızır beklenmedik bir anda görünür ve kahramanı tehlikeli durumlardan kurtarır. Erenler, bu destanda Yusuf ve Ahmed'i taşlanmaktan kurtarırlar. Hızır, Yusuf, Ahmad ve Baba Kamber'e rüyalarında görünür; Ali'nin ayak izlerinin altından toplanan toz sayesinde Yusuf'un annesinin gözleri tekrar açılır. Son savaşta ise Ali'nin yeşil cübbesi Ahmed'in ve Yusuf'un askerleri üzerinden geçer. Aynı zamanda, destanda iki kardeş Yusuf, Ulu Hoca tarafından ve Ahmed ise Maşrab tarafından önderlik etmiştir. Dolayısı ile destanda şüphesiz İslam Sünniliğin üstünlüğünü ve yüceliğini öne koyuyor, özellikle Şah-ı Merdân Ali'de bu açıkça görülmektedir.

Yusuf ile Ahmed destanında garip bir gerilim görünür, İslami Şiilik'e karşıtlık sergilenmesine rağmen ilhamını Şiilikte büyük bir rol alan halife Ali'nin dini emirlerinden alıyor. Rudi Paret'in mağâzi masalları araştırmalarında, Şiilik eğilimleri şüphesiz mağâzi efsanevi edebiyatında çok önemli olduğunun altını çizerek (Paret, 1930). Aynı zamanda, Irene Melikoff, Melik Danişmend'in destan çevirisinde ve eklerinde, Şiiliğin kurucusu olan on iki imamla ilgili şiiri över ve bu şiirde Şiilik ruhunun olduğunu vurgular (Melikoff, 1960). Yine de, mağâzi destanlarının tümünün Şiilikle ilgili olduğunu söylemek abartı olur (Paret, 1930). Şiiliğin gizemli ve dini şiirlerin üzerindeki tesirini tanımlamak zordur ve yiğitlik-dini masalların sorgulanması çok karmaşıktır: Edebiyat incelemelerinden daha çok İslam tarihine aittir. Her halükarda, tartışmasız dini kardeşliğin dini hevesleri ve sūfilik hareketleri ve düşünceleri Türk edebiyatında yayılmasına kayda değer rol almıştır. Bu İslamî ruhun en önemli kaynaklarından sūfi eren ve şair Ahmad Yesevi'dir. Orta Asya'da [Türkistan'da] daha sonra en yaygın olan Nakşibendi kardeşliğin kurucusu, Özbek Hacı Bektaş dini şiirlerinde, daha sonra da Osmanlı talebesi Yunus Emre şiirlerinde büyük rol almıştır (Schimmel, 1990).

Buna göre, dini ilhamlar Orta Asya'da [Türkistan'da] ünlü destan ve hikâye anlatımlarına maneviyat kaynağı olmuş, ermişlere olan hürmet ve saygı kısmen İslamî kardeşliğin hisleri ile zenginleştirilmiştir (Goldziher, 1925). G.P. Snasarev ve V.N. Basilov gibi Rus bilim insanları, Özbek destanlarında geçen Baba Kamber ve Baba Dehgan gibi ermişlerin ilah olduğunu ve İslam öncesi İslam'i koruyan ruhlar olarak tanımlıyor (Snasav, 1969), (Basilov, 1970), (Mustafina 1992). Efsaneye göre, Baba Kamber Halife Ali'nin damadı, Türkmen geleneklerindeki Korkut Ata'ya benzer, ilk Türk ozanı Şamanlar, Türkmenler ve aynı zamanda ozanlar tarafından saygı duyulan kişidir. Gel gelelim Kazak, Kırgız ve Uygurlar için Baba Kamber (Onlarda Zhylqyşi-ata "Atların babası") ve ortaya çıkışlarının babası olarak sayılır (Tokarev, 1980), (Basilov, 1970). Baba Dehgan tarımın koruyucusudur; o bir tarım yiğididir. Efsaneye göre Baba Dehgan insanlara tarımı öğretti, onlara ateşi getirdi, oruç ve cenaze törenlerini öğretti,

Yusuf ile Ahmad'ın analizinde olduğu gibi masalların arasında kullanılan öyküsel motiflerin başka destanlarda bulunduğunu tespit ediyoruz. Bu motifler kısmen Alpamiş Destanı'nda değişik varyantlarda da kullanılmıştır (Zhirmunsky 1960), (Reichl, 1992). Yine de İslam dininin Türk destanlarında etkisini yadsıyamayız. Semerkant'ın ortasında bulunan Cuma köyündeki Özbek ozanlık geleneğindeki repertuarda İslamî ruhun kuvvetli olduğunu görmekteyiz. Bu okulun ozanları dini efsaneler ezberleyip söylerdi (Andican'da 1640'ta doğup 1711'de Balkh'te ölen) sofi gizemli şair Baba – Rahim Maşrab ve Ahmad Yesevi tarafından yazılıp söylenen süfilik şiirler gibi aynı zamanda, özellikle süfilik içerikli destanlar söylerlerdi, Yusuf Ahmad veya Rustam-Han'a ait olan destanlar bunlardandı. Hadi Zarif ve Viktor Zhirmunsky'ye göre bu yüzyılın başlarında bu okulun ozanları büyük yankı uyandırmıştı (Zhirmunsky - Zarifov, 1947).

İslamî unsurlar, Orta Asya [Türkistan] destanlarında yüzeysel de olsa, yine de birçok Türk sözel destanlarının yapısını oluşturmaktaydı. Kesinlikle alperenlik inancının bir bölümü olmayan Manas da bile varyantlar aynı durumda devam eder (Radloff'a ait versiyonda yazdığına göre):

Manas emi küülödü,
 Manas beshikte jatyp suulodu:
 'Aq saqal ateke Jaqyp-qan,
 Busurman jolun achamyn,
 Qapyrdyn malyn chachamyn!
 Qapyrgħa ketet qylamyn,
 Busurman jetet salamyn!'
 Manas şaşirtıcı oldu,
 Manas beşikte yatarken konuştu:
 "Beyaz Sakallı Baba Yakup Han,
 Müslüman yolunu açacağım
 Kafirin servetini dağıtacağım.
 Kafiri geri zorlayacağım.
 Müslümanları zafere götüreceğim!"

Sözlü destanlarda bulunan dini fikirler aynı zamanda kahramanın asil davranışlarında da bulunmaktadır. Ayrıca kahraman çoğu kez ismini evliyadan çoğu kez de Hızır İlyas'tan almaktadır. W. Radloff tarafından yayınlanan Manas versiyonunda kahramana adını vermek için dört rehber görünür:

Aq bos biye soydurdu,
 Jaqyp-qan tuugan balasynan.
 Tort payghambar kojogho
 Atyn 'Manas' qoydurdu.
 Tort payghambar qynady,
 Payghambar balany synady.
 Jerkenden kelgen jeti elchi
 Jentegin myqtap jep ketti,
 'Manas jelmogħus chygat!' dep ketti;
 Qytaydan kelgen qyrq elchi
 Qaynasyn myqtap jep ketti,
 'Manas Qytaydy qyrat!' dep ketti;
 Nogħoydon kelgen on elchi
 Olturup etin jep ketti,
 'Manas oyron chygat!' dep ketti.
 Bu baybiche Chyyyrchy
 Manasty syr beshikke bolodu,
 Manasty Qvdvr iolodu. (Hatto. 1990)

Yarkend'den gelen yedi elçi,
 Onların doğum günü bayramını yedim ve yaptı:
 'Manas bir Jelmoghuz'u kanıtlayacak!' Dediler.
 Kırk elçi Çin'den geliyor
 Yemeklerini yediler ve gitti:
 'Manas Çin'i mahvedecek!' Dediler.
 On elçi Noghoy'dan geliyor.
 Oturdu ve etlerini yuttu, sonra bıraktı:
 'Manas bizim harabemiz olacak!' Dediler.
 Özbek Alpamış varyantında buna benzer sahneler bulunmaktadır.

Bu bağlamda bir diğer kayda değer görüş de destanlarda İslam'ın diğer dinlerle olan ilişkisidir. Orta Asya [Türkistan] Türklerinin epik destanlarında, kahraman ve yoldaşları düşman Moğol Kalmuklar ile buluşurlar. Kalmuklar Budist'ler; dolayısı ile destanda 'kâfir' olarak tanımlanmışlardır. Bununla birlikte, birkaç destanda kahramanın en yakın dostunun Kalmuk olduğu da görülmektedir. Kırgız Manas destanında, Manas Kalmuk Prensi Almambet ile arkadaşlık kurar. Wilhem Radloff'un 19. yüzyıldaki olan varyantına göre, bir gün Kazak Hanı Kökçö, Kalmuk Prensi Almambet ile Issık Gölü kenarında karşılaşır:

Kokço any korup qorqtu.
Almambet kordu Kokçonu:
'Altay? Altay?' dep aytty,
'Jaby? Jaby?' dep aytty,
'Mondu! Mondu!' dep aytty.
'Qalaqay qashqa?' dep aytty.
'Bichik solon?' dep aytty. (Hatto 1990).

Açıkçası ozan, Almambet'i yabancı ve dili anlaşılmayan biri olarak gösterir. Bununla birlikte, doğru karşılamayı selamlaşmayı öğrenmeye, bir Müslüman'ın nasıl davranmasını gerektiğini öğrenmeye şevkli.

Qara-qandyn balasy,
Qabylyan tuugan Almambet,
'Men Busurman bolom!' deyt. (Hatto, 1990)

Görünen o ki, Almambet Manas'ın birçok askerinin arasındaki en inançlı olandır (Sarypbek, 1995).

Özbek Alpamış destanında Alpamış ile Kulmak'un arkadaş olduğu gibi Karacan da Alpamış ile arkadaş olur. Fâzil Yoldaşoğlu tarafından yazılan destan sürümüne göre, Karacan gördüğü rüyadan dolayı Alpamış ile arkadaş olmak ister. Bu rüyaya dayalı, Karacan İslam dinine girer: İmanını sabah namazında ilan eder. Kalmuklar'ın toprağına giden Alpamış ile yolda arkadaş olurlar; Karacan ise Alpamış'i daha sonra zindandan kurtarmaya çalışan kişidir. Bu arkadaşlıkların analizi Türk şifahi dilindeki dini etkileri daha iyi ve derin anlamak için çok önemlidir. Bu destanların sahnelerinde, Müslümanlar ve gayri Müslümanlar ilk karşı karşıya geldiklerinde, gayri Müslümanların özelliği genel olarak gerilimli olurdu. Manasta bu Almambet'in anlaşılmayan hitabının altını çizilerek gösterilir. Görüşmeleri esnasında, Gayri Müslimlerin fiziksel özellikleri ve moralleri, Müslümanlara göre görülür derecede düşük ve kalitesizdi; kahramanların arasındaki bu farklılık Kalmuk'un Müslümanlık dinine girmesine neden olur. Müşterek arkadaşlıkları, birlik bir inanç olarak yansımıştır.

Özet olarak, İslam Orta Asya [Türkistan] sözlü halk edebiyatında bir rol alır ama bu rol daha çok esaslı nitelendirme, planlama ve süsleme elemanı olarak görülür. Derinlerinde İslamî düzenin sindiği kahramanlık destanları, bu destanlar başlıca dini öyküler değildir. Gazi Kahramanlık [destanlarının] ortaya çıkmasıyla bağlantılı olan tanınmış ünlü destan rivayetleri veya onlara direkt olarak kalıplaşmış olanlar istisnadır. Alpamışta ki Manas veya Karacan tasvir verir, düşman etnik farklılık muhabbeti kahramanla bir olmak eylemine göre çokta dini bir eylem değildi; Bu kan kardeşliği Manas'ın annesinden Almambet tarafına doğru sütün aktığını anlatan sahnesinde altı çizilmiştir. Din ve etnik kimlikler yakından birleşmiştir. Bu destanların bireylerin yanı sıra farklı toplulukları da birleştirir ve hatta üst kimlik etnik seviyelerde de birleşme meydana getirir.

KAYNAKÇA

- Alymov, Anton. Khurlikha-Hamra, Ashyq Najep, Yusup-Ziliykha, Yusup-Akhmet Qaraqalpaq folklory 16. Nukus: Qaraqalpaqstan, (1986).
- Ashyrov, Annagurban. Turkmen khalq dessanlary. II. Ashkhabat: Turkmenstan, (1993).
- Basilov, Viladimir. Svyatyx v islame. Moscow: Mysl', (1970).
- Bombaci, Alessio. Histoire de la litterature turque. Paris: Klincksieck, (1968).
- Connelly, Bridget. Arab Folk Epic and Identity. Berkeley, CA: U of California P, (1986).
- Ethe, Hermann. Die Fahrten des Sajjid Batthal. Ein altturkischer Volks- und Sittenroman. 2 vols. Leipzig, (1871).
- Fleischer, H. L. 'Ueber den turkischen Volksroman Sireti Sejjid Battâl.' In his Kleinere Schriften. III. Leipzig, 226-54, (1888).
- Gluck, Heinrich. Die indischen Miniaturen des Hamzae Romanes im Osterreichischen Museum fur Kunst und Industrie in Wien und in anderen Sammlungen. Zurich: Amalthea, (1925).
- Goldziher, Ignác. Vorlesungen uber den Islam. 2 nd ed. Heidelberg: Winter, (1925).
- Hatto, Artur. The Manas of Wilhelm Radloff. Asiatische Forschungen 110. Wiesbaden: Harrassowitz, (1990).
- Melikoff, Irene. La Geste de Melik DāniÖmend. Etude critique du DāniÖmendnāme. 2 vols. Bibliotheque Archeologique et Historique de l'Institut Francais d'Archeologie d'Istanbul 10, 11. Paris: Adrien Maisonneuve, (1960).
- Melikoff, Irene. Abū Muslim. Le 'porte-hache' di Khorassan dans la tradition epique turco-iranienne. Paris: Adrien Maisonneuve, (1962).
- Ibragimov, Ildar. Arabskiy narodnyy roman. Moscow: Izd. Nauka, (1984).
- Mirzaev, T. & B. Sarimsov. 'Dāstān, uning turlari va tarikhiy taraqqiyāti.'
- In B. Sayimov and Ğ. Mominov, Ozbek fol'klorining epik janrlari. Tashkent: Fan. 9-61, (1981).
- Mustafina, R. M. Predstavleniya, kul'ty, obryady u kazaxov (v kontekste bytovogo islama v juzhnom Kazakhstane v kontse XIX-XX vv. Alma-Ata: Qazaq universiteti 1992.
- Ozkan, İsa. Yusuf Bey - Ahmet Bey Bozoğlan Destanı. Ankara: Kultur Bakanl Yayınları, 1989.
- Paret, R.. Die legendare Mağhâzi-Literatur. Arabische Dichtungen uber die muslimischen Kriegszuge zu Mohammeds Zeit. Tubingen: Mohr, (1930).
- Radloff, Wilhelm. Proben der Volkslitteratur der turkischen Stamme Sud- Sibiriens. III. Kirgisische Mundarten. Sankt Petersburg, (1870).
- Reichl, Karl. Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure. New York: Garland, 1992.
- Sarimsov, B. Abu Muslim Jangnāmasi (Dāstāni Abu Muslim Sāhibqirān). 2 vols. Tashkent: Yāzuvchi, (1992-93).
- Sarypbekov, R. 'Almambet.' In Manas Entsiklopediya. Ed. A. Qarypqulov et al. 2 vols. Bishkek: Muras. 1: 80-83, (1995).
- Schimmel, A. 'Sufismus und Volksfrommigkeit.' In M. D. Ahmed Der Islam. III. Islamische Kultur - Zeitgenossische Stromungen - Volksfrommigkeit. Stuttgart: Kohlhammer. 157-266, (1990).
- Snesarev, G. P. Relikti domusul'manskikh verovaniy i obryadov u uzbekov Khorezma. Moscow: Izd. Nauka, (1969).
- Tokarev, S. A. Mify narodov mira. 2 vols. Moscow: Izd. Sovetskaya Enciklopediya, 1980.
- Vambéry, H. Jusuf und Ahmed. Ein ozbekisches Volksepos im Chiwaer Dialekte. Budapest. 15, (1911).
- Zhirmunsky, Viktor. M. Skazanie ob Alpamyshe i bogatyrskaya skazka. Moscow: Izd. vostochnoy lit. (1960).
- Zhirmunsky, V. M. & H. T. Zarifov.. Uzbekskiy narodnyy geroicheskiy epos. Moscow: OGIZ, 1947.